

ДИДАКТИЧНІ ЗАСОБИ У ФОРМУВАННІ КУЛЬТУРИ ЕКОНОМІЧНОГО МИСЛЕННЯ СТУДЕНТІВ-ГЕОГРАФІВ

У статті розглядаються дидактичні засоби у формуванні культури економічного мислення студентів-географів. Приводяться фактори, які впливають на цю культуру, пропонуються етапи побудови моделей змісту економічної освіти й уточнюються принципи педагогічної взаємодії.

Постановка проблеми. На початку XXI сторіччя глобальні економічні проблеми стали виступати відображенням глибокої кризи культури сучасного економічного мислення. Усвідомлення дійсних причин цієї кризи зіштовхується з з'ясуванням з однієї сторони системи цінностей, установок і стереотипів економічного мислення людини, що не дозволяють критично мислити в геопланетарному масштабі, з іншого боку, непохитної віри в можливість класичних підходів в розв'язанні проблем людства, що нагромадилися. Для цього потрібні фахівці нової генерації, які могли б вирішувати ці проблеми грамотно і професійно. Саме для такої діяльності повинні бути підготовлені сучасні географи з належним рівнем як географічної так і економічної культури.

Теоретичні і практичні проблеми формування економічної культури особистості розглядалися в дисертаційних роботах А.В. Сур'як, О.О. Надточієвої, В.М. Абросімова, А.А. Сисоєвої, Т.Є. Джагаєвої та ін. У наукових працях М.П. Свіржевського, Т.Х. Емтиль, А.М. Войнаровського, В.І. Загрівого розглядалися проблеми формування економічної культури вчителів трудового навчання, фізичного виховання з позиції компетенції, економічного виховання і економічної освіти студентів і школярів. Наукові дослідження щодо формування економічної культури майбутніх географів дотепер не проводилися, тому наше дослідження спрямоване саме на ліквідацію недоліку в вирішенні даних питань. *Актуальність* вирішення цієї проблеми з позиції використання дидактичних засобів є своєчасною і потребує розгляду різних точок зору науковців.

Відповідно до **мети** дослідження нами було виділено таке *завдання*: розглянути дидактичні засоби у формуванні культури економічного мислення студентів-географів і при цьому виділити ті фактори, які найбільше впливають на формування цієї культури та додати їм дидактичне інструментування. Ми поставили перед собою *завдання* показати етапи побудови моделей змісту економічної освіти й при цьому уточнити принципи педагогічної взаємодії між студентами та викладачами.

Виклад основного матеріалу. Перед тим, як приступити до розгляду дидактичних засобів у формуванні культури економічного мислення необхідно відповісти на наступні питання: що розуміється в науці під засобом навчання і які його головні функції.

Під педагогічними засобами розуміють комплекс форм і методів, який призначається для організації й здійснення педагогічних процесів, а також комплекс, що виконує функції розвитку готовності студентів до економічної діяльності.

Педагогічна наука сьогодні не дає однозначного визначення поняття «засобу навчання». Одні застосовують його у вузькому сенсі, маючи на увазі засоби-інструменти, які служать досягненню навчальних цілей: навчальні й наочні приладдя, демонстраційні пристрої, технічні засоби й т.п. Інші до засобів навчання, крім матеріальних засобів-інструментів, відносять інтелектуальні засоби здійснення розумової діяльності, які дають можливість людині проводити опосередковане й узагальнене пізнання об'єктивної дійсності. Треті підрозділяють їх на засоби навчання, якими користуються студенти для засвоєння матеріалу. Четверті, розглядаючи засоби навчання в широкому сенсі, позначають цим поняттям весь зміст і весь процес навчання.

Ми ж, у поняття дидактичні засоби будемо вкладати більш широкий зміст. У цьому випадку це все те, що сприяє досягненню мети навчання, тобто вся сукупність методів, форм змісту, а також спеціальних засобів навчання [4]. Це різноманітні матеріали й знаряддя

навчального процесу, раціонально й успішно використовуючи які, можна за більш короткий час досягти виконання поставленої мети освіти.

Дослідником В. Краєвським були запропоновані базові положення, які лягли в основу класифікації засобів навчання. Основною ланкою в системі навчання він вважає зміст. Зміст навчання складається із трьох частин: перша – навчальне заняття, друга – навчальний предмет (дисципліна), третя – весь процес навчання (протягом всіх років навчання) [1].

Дидактика виділяє в змісті навчання дві складові: процесуальну, котра показує динаміку навчання, її рух і зміни, та змістовну, котра і є самим змістом досліджуваних питань дисципліни у тім вигляді, в якому він реально може бути реалізований в педагогічній діяльності. Тому важливо розглянути єдність змісту й процесу, яким характеризується навчання з позиції дидактики. Ця єдність зобов'язана своїм виникненням тій обставині, що процес навчання існує тільки в спільній діяльності викладача й студента, тобто реалізується в єдності викладання й навчання.

Обидві ці складові будуть мати загальні цілі формування економічного мислення, економічного виховання й економічної освіти, які виражаються в термінах економіки, соціології й інших родинних дисциплін. Наступна сходинка – конкретизація цих цілей у психологічних уявленнях про ті якості фахівця, як особистості, якими повинен володіти підготовлений фахівець. Таким чином, формування економічного мислення є соціально й особистісно-орієнтованим, фіксованим в педагогічній науці уявленням про соціальний та економічний досвід, який підлягає засвоєнню молодим поколінням. Можна сказати, що зміст економічної освіти виступає перед дидактикою як педагогічна модель соціального і економічного досвіду.

Ми дотримуємося етапів побудови моделей змісту економічної освіти, запропонованих В. Краєвським [1]. Кожен етап змісту економічної освіти відповідає певному рівню формування економічної культури у майбутніх фахівців.

Етап загального теоретичного подання. Подача матеріалу розглядається теорією з позиції цілісного підходу. Зміст елементів економічної освіти виступає у вигляді уявлень про состав (елементи), структуру (зв'язки між елементами) і функції, переданого соціального й економічного досвіду в його дидактичному трактуванні. Зміст економічної освіти має наступні структурні елементи: досвід *пізнавальної діяльності*, результатом якого є – знання; досвід здійснення *способів економічної діяльності* – навички; досвід *творчої діяльності* – уміння приймати нестандартні рішення в проблемних ситуаціях; досвід *емоційно-ціннісних відносин* – форма особистісних орієнтацій. Кожен пункт зв'язаний між собою і служить передумовою переходу до наступного.

Етап навчального предмета за фахом. Тут те, чому варто вчити студентів, здобуває конкретний вид. Позначаються ті ділянки соціального й економічного досвіду, якими повинен опанувати майбутній фахівець. Мета, місце й функції навчального предмета за фахом визначаються загальноосвітніми цілями, які прописуються в державному стандарті (освітньо-професійній програмі, освітньо-кваліфікаційній характеристиці фахівця), а також у планах, навчальних робочих програмах, вказівках, рекомендаціях і т.п.

Етап навчального матеріалу. На цьому етапі елементи змісту економічної освіти реально наповнюються конкретним факторологічним матеріалом: завданнями, конкретними вправами, питаннями, які необхідно розглянути й вивчити зі студентами й т.п.

На кожному етапі зміст економічної освіти має свої особливості, які властиві тільки даному етапу. Оскільки на кожному етапі є свій специфічний зміст, тоді й засоби їхнього освоєння теж повинні мати специфічні особливості. Міняючи зміст економічної освіти, необхідно на кожному етапі міняти й дидактичні засоби.

До дидактичних засобів першого етапу відносять ті засоби, які викладач може використати для організації й проведення лекцій, семінарів і практичних занять. До

дидактичних засобів другого етапу відносяться засоби, які дозволяють організувати й проводити на необхідному рівні викладання якого-небудь навчального предмета за спеціалізацією. Для організації всього процесу економічної освіти в цілому необхідна вже ціла система засобів, яка визначає досліджувані дисципліни, їхні взаємини й взаємозв'язки.

Таким чином, ми будуємо трьохетапну систему дидактичних засобів. Кожен елемент системи являє собою свою складну й самостійну підсистему.

До педагогічних засобів можна віднести методи навчання й виховання. У виборі методу, викладач керується тим положенням, відносно якого він передбачає результат. Метод виховання – це модель організації взаємно обумовленої діяльності викладача й студента, яка конструється з метою формування у нього ціннісного відношення до довкілля і самому до себе. Отже, метод виводиться в процесі усвідомлення природи поставленої мети, він жорстко диктується ходом виробленого розумового аналізу.

Основним положенням у виборі методів навчання є цілеполягаюча діяльність людини. П. Підкасистий розуміє під методом навчання педагогічну проекцію об'єктивних факторів соціальної дійсності, які володіють формуючим впливом на особистість [2].

Оскільки система методів навчання складна, а людина багатомірна і суперечлива у взаєминах з людьми й навколишнім світом, то мета навчання стає теж багатоплановою.

Проектуючи фактори економічного навчання студентів на реальність освітнього процесу, виділимо істотні фактори, які впливають на формування культури економічного мислення. Наше завдання, цим факторним впливом додати дидактичне інструментування. Тобто викладач повинен не просто пасивно спостерігати, який вплив роблять фактори, що впливають на формування економічної культури мислення, а й задавати їм певний напрямок.

1. *Фактор культурного середовища.* Накладає відбиток на економічну поведінку майбутнього фахівця і його ціннісне відношення до навколишнього середовища й людини через призму культурних орієнтирів.

2. *Фактор соціально-економічного середовища.* Цей фактор трансформується у навчальній практиці в метод організованої, раціональної, прагматичної взаємодії із середовищем.

3. *Фактор власної активності студента.* Є одним із самих головних у становленні майбутнього фахівця, він трансформується в метод організації навчальної діяльності. Організувати взаємодію студента з економічним світом – це значить, що викладач тим самим визначає шлях його діяльності.

4. *Фактор оцінного впливу.* Він проходить дидактичну трансформацію в організоване осмислення економічного життя.

У процесі навчальної діяльності викладач апелює до свідомості студентів, допомагає їм осмислити найважливіші моменти в економічному житті, розкриваючи соціальну сутність того або іншого економічного явища, учасниками якого стануть студенти.

Загальноприйняте виділяти три основні групи методів навчання студентів: 1) методи організації й здійснення учбово-пізнавальної діяльності; 2) методи стимулювання й мотивації навчальної діяльності; 3) методи контролю й самоконтролю за ефективністю учбово-пізнавальної діяльності.

Для першої групи методів, з погляду формування економічної культури географів, ми виділяємо: метод організації навчального середовища; метод організації економічної діяльності, яка виховує; метод організації осмислення економічного життя.

Іноді всі ці методи називають *методами організації економічного життя.*

Сукупність всіх методів не тільки організації й здійснення учбово-пізнавальної діяльності, а й всіх методів навчання не можна представити як сумарні складові частини. Їхній взаємозв'язок набагато складніший: кожний з них реалізується лише при реалізації інших; зв'язок цих методів можна визначити через взаємопроникнення й взаємозумовленість.

Застосувати, використати методи економічного життя – це значить організувати економічну діяльність у навчальному середовищі студентів-географів не тільки з погляду пізнавальної й мотиваційної, але й з погляду контролюючої і самоконтролюючої складової.

Багатовекторність середовища надає методу оточення максимально широкий і тому ледве помітний характер. Тільки придивившись до навчального процесу з позиції формування культури економічного мислення в продовж часу, можна відчуті відмінні риси такого становлення, рівні сформованості, нюанси зрілості мислення у вчинках і поведінці того, якого навчають в економічному житті, яку організує викладач.

По-перше, різноманітні сфери життя, у контекст яких залучаються студенти.

По-друге, взаємодія з позиції економічного мислення: економічні об'єкти вивчаються й осмислюються; вибираються нові наукові підходи; розглядаються відмінності в економічних поглядах на географічний світ і приймається багатоплановість і багатоукладність економічного устрою життя.

По-третє, у взаємодії з економічним світом студенту-географу пропонується його активна позиція, дії й поведінка якого, є складовою частиною цього середовища.

По-четверте, у ході взаємодії з економічним життям викладач підкреслює реалії географічної й економічної дійсності, синкретичну єдність добра й зла, прекрасного й потворного, істини й неправди.

По-п'яте, акцентується увага студентів у цій взаємодії на зв'язку «Я»-людина і навколишній світ, ставить студента у ситуацію вільного вибору економічних, культурних і моральних цінностей.

Названі риси, властиві тільки організованій взаємодії студента з економічною дійсністю, свідчать про діяльнісний підхід в навчальному й виховному процесі.

Організована діяльність студентів – це комплекс організаційних методів, спрямованих на досягнення певних освітніх і виховних цілей. Кожен вплив викладача – це одночасне поєднання тонких операційних впливів, які зливаються в єдиний навчальний процес. Він, впливаючи на відносини, коректує, ініціює їх, надає їм культурні контури й форми.

Раціональна сторона відносин підпадає під вплив через слово, яке апелює до розуму. Практична сторона – складається в ході безпосередньо організованих дій студента, які перетворюються в його уміння й навички. Емоційна сторона відносин проявляється через оцінний вплив діяння.

Тому в дидактичному арсеналі актуалізуються три основних методи педагогічного впливу: метод переконання, метод вправи, метод оцінки.

Метод переконання виступає у вигляді порад і рекомендацій педагога; обмін враженнями й думками, повідомленнями й аргументаціями; спонтанними й спеціально організованими викладачем діалогами та дискусіями.

Метод вправи обумовлений забезпеченням реальних практичних дій студента, які втілюють його внутрішнє відношення, що як би його матеріалізує, роблячи його видимим для інших. Метод вправи сприяє засвоєнню поведінкових умінь і навичок. Він реалізується через виконання конкретних завдань викладачем, через його прохання зробити що-небудь; через спеціальний тренінг для відпрацювання поведінкових умінь і навичок; через рольові й спеціальні ігри з етико-психологічними правилами.

Метод педагогічної оцінки має два різновиди: відкритої педагогічної оцінки й схованої педагогічної оцінки. До відкритої варто прибігати рідко лише у випадку, коли вихованець повністю усвідомлює її. Схована педагогічна оцінка – найбільш ефективна, тому що розраховано на суб'єктивну самостійність.

Робота викладача зі студентами по формуванню культури їхнього економічного мислення – це система погоджених дій, які повинні бути спрямовані на кінцевий результат. Плануючи таку систему взаємодії необхідно направляти й корегувати цей процес, при цьому потрібно керуватися принципами погодженої взаємодії.

Принцип – це підстава деякої сукупності фактів або знань, вихідний пункт пояснення або керівництво до дій [5], тобто це загальне керівне положення, що вимагає постійності реалізації в будь-яких обставинах, послідовності дій. Дотримання принципам гарантує успішність діяльності, тому що принципи виводяться із природи явища й мети діяльності, і, отже, у них закладений облік закономірностей.

Представники особистісного підходу в навчанні (О. Бондаревська, В. Ільїн, В. Серіков [3] та інші) відзначають наступні принципи педагогічної взаємодії: принцип діалогізації, принцип проблематизації, принцип персоналізації й принцип індивідуалізації.

Суть принципу діалогізації полягає в тому, що відбувається діалог з перетворенням «суперпозиції» зрілого покоління, тих, хто вчить (викладача) і «субординарної» позиції студента в особистісно-рівноправні позиції, у позиції тих, які со-навчаються та со-навчають, які співпрацюють між собою.

Принцип проблематизації має на увазі те, що дорослий настійливо не виховує, не викладає, а навпаки ненав'язливо актуалізує, стимулює тенденцію того, якого навчає, до особистісного росту і дослідницької активності; створює умови для самостійного виявлення й постановки ним пізнавальних проблем і завдань.

Принцип персоналізації вимагає відмови від рольових «масок» й «фасадів», що встоялися в уявленні студентів про роль викладача; адекватного включення в цю взаємодію тих елементів особистісного досвіду (почуттів, переживань, емоцій і відповідних їм дій і вчинків), які не відповідають рольовим очікуванням і нормативам.

Принцип індивідуалізації означає виявлення й культивування в кожному студенті індивідуально специфічних елементів загальної й особливої обдарованості, побудову такого змісту й методів навчання й виховання, які були б адекватні уявленням самих студентів, їх індивідуальним (особистісним) особливостям і можливостям, їхнім здібностям і схильностям.

Інші три принципи педагогічного впливу виділяє Н. Щуркова: принцип цілісності – з боку природи особистісного формування студента; принцип суб'єктивності – з боку психології особистості, яка розвивається; принцип ціннісної орієнтації – з боку вимог суспільства й вимог культури [7].

Принцип суб'єктивності пропонує викладачеві в роботі зі студентами враховувати їхні суб'єктивні потенційні можливості. Суб'єкт сучасної культури – це носій знань на рівні сучасної культури, волі культурної людини, відносин сучасної культури, а також здатності оцінювати себе критеріями сучасної культури. Узагальнене сприйняття вводить нас у світ цінностей і змінює наше ціннісне відношення до економіки, підвищуючи її, тому що вона персоніфікує значуще для життя людини. Ціннісні орієнтації в корені міняють відношення суб'єкта до навколишніх його предметів, розкриваючи для суб'єкта той зміст, що виробила сучасна культура. Тим самим, ціннісна орієнтація є шлях входження в культуру.

У педагогічній взаємодії принцип ціннісної орієнтації означає постійне повсякденне розкриття для студента ціннісної сутності предметів.

Професійні умови реалізації даного принципу для майбутнього географа наступні: 1) Осмислення всієї системи найвищих цінностей, вироблених культурою. 2) Він повинен володіти технологією руху до ціннісного бачення так, щоб окремі предмети світу з'являлися перед ним як носії цінності.

Таке сходження відбувається ступнево: а) за географічним фактом побачити економічне явище; б) у географічному явищі виявити закономірність; в) закономірність приймати як норму життя.

Ціннісне сприйняття географічного світу й швидка реакція на економічні події, що розвертаються, – от два загальних уміння, які забезпечують способи реалізації принципу ціннісної орієнтації.

Принцип цілісності означає орієнтування педагогічної уваги у взаємодії зі студентом на відношення. Від того, що не існує одноразового прояву відносин, викладач

змушений фокусувати всі норми відносин в єдину точку, тоді ставлення для студента стане у своїй наочності й вичерпному смислі, у якійсь цілісності.

До розглянутих вище принципів педагогічної взаємодії ми додамо свої принципи: принцип гуманітаризації економічного знання, принцип відкритої позиції й принцип системного плюралізму.

Принцип гуманітаризації економічного знання має на увазі те, що студент-географ постійно перебуває в ситуації ціннісно-розумового економічного вибору. Економічні знання знаходяться ним не в силу зовнішнього насильницького тиску, а внутрішньою потребою до самореалізації й самоактуалізації, тобто стають особистісно-значущими. Ці знання як би здобуваються й приходять до нього «самі по собі», тому що люди вимушено перебувають в економічних відносинах одна до одної; у господарських, виробничих та інших економічних й підприємницьких відносинах. У відомого педагога-новатора В.Шаталова цей принцип зветься «принцип солоного огірка». Подібно тому, як звичайний огірок, поміщений у банку з розсолем вимушено «просалюється», точно також, людина, що мешкає у світі економічних відносин «насичується» економічними знаннями й відносинами.

Принцип відкритої позиції означає готовність викладача не тільки йти разом зі своїми студентами в світ професійного економічного знання, але й створювати передумови для демонстрації себе як людини пошукової, яка сумнівається і проживає життя в напрузі суперечливих мотивів так, як і його студенти. Відкрита позиція викладача з різних животрепетних соціально-економічних питань, висловлена переконливо, аргументовано завжди має великий виховний стимул, дає високий «рейтинг» його заняттям, в остаточному підсумку приводить до глибокого, осмисленого засвоєння знань і придбання необхідних умінь і навичок.

Принцип системного плюралізму ґрунтується на розсуді єдиної глибинної сутності різних сполучень економічних концепцій, уявленні їх як різних сторін єдиного цілого, опису різних боків єдиного цілого, опису різних рівнів буття або свідомості [6]. Цей принцип провадить до продуктивного визнання різноманіття, відмовленню від спрощеного бачення господарської моделі як «гарний-поганій». Застосування принципу системного плюралізму завжди веде до об'єктивної картини географічного й економічного світу, відсутності застійних явищ, демократичним підходам у менеджменті та іншим «здоровим» явищам, як в економіці, так й у погодженій взаємодії студент-викладач.

Все вищевикладене дозволило нам зробити наступні **висновки**:

1.Формування економічного мислення є соціально й особистісно-орієнтованим, фіксованим в педагогічній науці уявленням про соціальний й економічний досвід, який підлягає засвоєнню молодим поколінням.

2.До істотних факторів, які впливають на формування культури економічного мислення майбутніх географів в освітньому процесі відносять: фактор культурного середовища, фактор соціально-економічного середовища, фактор власної активності студента, фактор оцінного впливу.

3.Серед принципів педагогічної взаємодії тих, яких навчають, і культури економічного мислення тих, хто навчає у процесі формування, найбільш повно й всебічно реалізуються наступні принципи: діалогізації, проблематизації, персоналізації й індивідуалізації; серед принципів педагогічного впливу – принцип цілісності, суб'єктивності й ціннісної орієнтації; серед принципів погодженої взаємодії – принцип гуманітаризації економічного знання, принцип відкритої позиції й принцип системного плюралізму.

Література

1. Краевский В.В. Содержание образования: вперед к прошлому. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 36 с.

2. Педагогика / Под. ред. П.И. Пидкасистого. – М.: Педагогическое общество России, 1998. – 640 с.

3. Сериков В.В. Личностный подход в образовании: концепция и технологии. Волгоград: «Перемена», 1994. – 149 с.
4. Сластенин В.А. и др. Педагогика: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений / В.А. Сластенин, И.Ф. Исаев, Е.Н. Шиянов; Под ред. В.А. Сластенина. – М.: Издательский центр «Академия» 2002. – 576 с.
5. Социология: Энциклопедия / Сост. А.А. Грицанов, В.Л. Абушенко, Г.М. Велькин, Г.Н. Соколова, О.В. Терещенко. – Мн.: Книжный Дом, 2003. – 1312 с. – (Мир энциклопедий)
6. Столович Л.Н. О «системном плюрализме» в философии // Вопр. философии. 2000. №9. С.46-56.
7. Щуркова Н.Е. Практикум по педагогической психологии. – М.: Педагогическое общество России, 1998. – 250 с.

В статье рассматриваются дидактические средства в формировании культуры экономического мышления студентов-географов. Приводятся факторы, влияющие на эту культуру, предлагаются этапы построения моделей содержания экономического образования и уточняются принципы педагогического взаимодействия.

In the article are esteemed didactical of a means in formation of culture of economical thinking of the students-geography. The factors influential in this of culture are resulted the stages of construction of models of the contents of economical formation are tendered and the principles of pedagogical interplay are updated.